

דרשת בת המצווה של שקד

במסגרת לימוד סדר זרעים, התמקדתי בלימוד מסכת ערלה. ברצוני לדון בסוגיה אחת בה עיינתי עם הורי.

נאמר בתורה בספר ויקרא (יט, כג-כה):

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל: ובשנה הרביעית יהי כל-פרי קדש הלולים לה': ובשנה החמישית תאכלו את-פריו להוסיף לכם תבאתו אני ה' אלהיכם:

כלומר, יכול הפרות בשלוש השנים לאחר נטיעת עץ בארץ ישראל – המכונה 'ערלה' - אסור באכילה. יכול השנה הרביעית הינו "קודש הלולים לה'", ועל פי פרוש חז"ל נאכל בירושלים. פרות השנה החמישית מותרים כבר לאכילה.

מהן אותם שלוש שנים בהן אסורים הפרות במאכל? כיצד מונים את שלוש שנות הערלה? ניתן להעלות שלוש אפשרויות:

- מנין השנים הינו 'מיום ליום', על פי לוח השנה. כלומר, אם לדוגמא ניטע העץ בכד' בסיון, הפרות הגדלים עד כד' בסיון שלוש שנים אחר כך יחשבו כפרות ערלה.
- מנין השנים מתבסס על 'ראש שנה' המגדיר את נקודת המעבר בין שנה לשנה. באופן זה, אם ראש השנה הוא א' באלול, עץ שניטע בכד' בסיון יחשב בן שנה לאחר חדשים ושבע, כאשר יגיע ראש השנה בא' באלול. כך שהוא יחשב לבן שלוש כעבור שנתיים וחודשים בלבד.
- שלוש שנים משמעם שלושה מחזורי יכול של העץ, כלומר לאחר שלושה מחזורים של יכול, הפרות מותרים, גם אם לא עברו שלוש שנים. ומצד שני, גם אם חלפו שלוש שנים מנטיעת העץ, במידה ולא הניב העץ שלושה מחזורי פרות, היכול עדיין אסור בערלה.

נבחן את המקורות התנאיים והתלמודיים בשאלה זו, ואת פרשנותם של הראשונים בסוגיה.

1. מנין שנות ערלה

בספרא – מדרש תנאי על ספר ויקרא – על פרשיית ערלה נאמר:

מנין לשלושים יום לפני ראש השנה הרי הן ככל השנה? תלמוד לומר "ובשנה הרביעית"

הספרא דורש מהפסוק כי מנין שנות הערלה מבוסס על 'ראש שנה'. כנראה כוונתו לא' בתשרי.

המשנה הראשונה במסכת ראש השנה מונה ארבעה 'ראשי שנים', וביניהם:

באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות
באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמישה עשר בו

לאיזה עניין האחד בתשרי הינו ראש השנה ל'נטיעה'?

איזה תחום הלכתי נקבע על פי ראש השנה לאילן בט"ו בשבט (לפי בית הלל)?

התוספתא מפרטת יותר:

כיצד לנטיעה? אחד הנוטע ואחד המבריך ואחד המרכיב שלושים יום לפני ראש השנה, עלתה לו שנה ומותר לקיימן בשביעית. פחות מכן, לא עלתה לו שנה ואסור לקיימן בשביעית.
ופרות נטיעה זו אסורין עד חמישה עשר בשבט, אם ערלה ערלה, ואם רבעי רבעי. (ראש השנה א, ח)

התוספתא קובעת כי א' בתשרי הינו ראש השנה לעניין שביעית, וקובעת כי אילן שניטע שלושים יום קודם א' בתשרי, יחשב כבן שנה בתחילת שנת השמיטה, ומותר לעבוד בו עבודות קיום. לעניין ערלה ונטע רבעי מצינת התוספתא כי פרות נטיעה זו אסורים משום ערלה ונטע רבעי עד לחמישה עשר בשבט.

למה בדיוק מתכוונת התוספתא? ניתן לקרוא אותה בשתי דרכים:

- התוספתא עוסקת בשני נושאים שונים: פרות שביעית ופרות ערלה. עבור שביעית ראש השנה הינו א' בתשרי. עבור ערלה ראש השנה הוא ט"ו בשבט. כלומר, א' בתשרי אינו נוגע כלל בדני ערלה.
- התר פרות ערלה קשור לשני התאריכים גם יחד: א' בתשרי וט"ו בשבט.

יתכן וההסבר הראשון, מתאים יותר לפשט התוספתא, אך לא כך הבינו האמוראים בתלמוד הבבלי:

מנא הני מילי? אמר רבי חי'א בר אבא אמר רבי יוחנן, ומטו בה משמיה דר'ב' ינאי, אמר קרא: "ובשנה הרביעית" "ובשנה החמישית" - פעמים שברביעית ועדיין אסורה משום ערלה, ופעמים שבחמישית ועדיין אסורה משום רבעי (בבלי ראש השנה י.).

כלומר, הבבלי מפרש, כי קיים מצב בו פרות הערלה כבר הגיעו לשנתן הרביעית (לאחר ראש השנה בא' בתשרי) אך הם עדיין אסורים, עד לט"ו בשבט, בעקבות גזרת הכתוב. כך נראית גם דעת הרמב"ם בפרוש המשניות:

...והם שני ערלה, אבל לא יסתלק דין הערלה עד חמשה עשר בשבט

פרוש הריטב"א אינו חד משמעי. אם קראנו אותו נכון, הריטב"א מבין אחרת. ראש השנה לפרות הערלה הינו ט"ו בשבט, וא' בתשרי רק קובע את התאריך האחרון להצטרפות לשנה זו. הריטב"א אף מביא לכך נימוק חקלאי:

וטעם הדבר דכיון שאילן גדל על רוב מים של שנה שעברה, וכל כיון שחונט בין תשרי לשבט אינו אלא מחמת יניקת מים שלפני ראש השנה שרף שעלה בו מחמת אותן מים ואותה יניקה הוא שהוציא פירות אלו.

כלומר, אם האילן חנט לפני ט"ו בשבט, הוא למעשה ניזון מהמים של השנה שעברה, ועל כן יחשב כבן שנה בהגיע ט"ו בשבט.

נמצאנו למדים, כי קיימות שתי דרכים להבין את השילוב בין א' בתשרי וט"ו בשבט, לעניין ערלה:

1. ראש השנה לפרות ערלה הינו א' בתשרי, אך לא מספיק שהם יהיו בני שלוש, אלא יש להמתין עד לט"ו בשבט כדי לאכלם.
2. ראש השנה של פרות הערלה הינו ט"ו בשבט, והם מותרים לאכילה כאשר יהיו בני שלוש. התאריך א' בתשרי מגדיר את פרק הזמן המאוחר ביותר בו ניתן להצטרף לשנה המסתיימת בט"ו בשבט.

עד כה ראינו כי מנין שלוש שנות הערלה, תלוי בראש שנה כלשהוא.

לא מצאנו מקור המתייחס למנין שנות הערלה על פי מספר היבולים של העץ, ויתכן כי זה לא מוזכר כיון שאילן בעל יותר מיבול שנתי אחד לא היה מצוי בא"י. מצד שני, העובדה שאין התייחסות לתקופת הערלה כשלשה יבולים, שאינם חופפים שנה חקלאית אחידה מלמדת שאפשרות זו אינה שייכת בדני ערלה. לעומת זאת, מצאנו דעה הסוברת שבתנאים מסוימים מונים את שנות הערלה על פי תאריך מדויק – מיום ליום.

תוספות הראש מביא את שיטת 'יש מדקדין', וכן שיטת 'יש מפרשין' בריטב"א, הסוברים שאם העץ ניטע פחות משלושים יום קודם א' בתשרי מונים לה את שנות הערלה 'מיום אל יום':

אבל היכא שנטעה פחות מל' יום קודם ראש השנה, הואיל ומונין לה ג' שנים מיום ליום, וכן לערלה, אין לאסרה עד ט"ו בשבט.

סיכום ביניים: דנו בשאלה כיצד יש למנות את שנות הערלה: על פי תאריך מדויק, על פי ראש שנה, על פי מספר היבולים.

בהבנה פשוטה של המקורות, המנין הינו על פי ראש שנה. ראינו מספר הבנות אפשריות ביחס לראש שנה זה:

- ראש השנה לערלה הוא ט"ו בשבט.
- ראש השנה לערלה הוא ט"ו בשבט. א' בתשרי מגדיר את התאריך האחרון להצטרפות לשנה זו.
- ראש השנה לערלה הינו א' בתשרי, אך יש להמתין עד לט"ו בשבט.

קיימת שיטה יחידה, בה מנין שנות הערלה, במקרה מיוחד - נטיעה פחות משלושים יום קודם א' בתשרי - הינו מיום ליום, על פי תאריך מדויק.

להלכה נפסק, כי מנין שנות הערלה תלוי בזמן בו ניטע העץ, באופן המשלב כמה מהעקרונות בהם נתקלנו, כמפורט בטבלה.

[המתנה]

2. מנין שנות חזקה

נפנה כעת לתחום הלכתי אחר, הקשור למנין של שלוש שנים. אדם הקונה נכס - כמו בית או שדה - מחברו, מקבל עם הקניה שטר שמוכיח כי הנכס עבר לרשותו כחוק. אם הבעלים הראשונים של הנכס תובעים את הקונה, עליו להראות שטר זה לראיה כי הנכס עבר לרשותו. מה קורה אם לקונה אבד שטר הראיה? האם עליו לשמור הוכחה זו לכל ימי חייו? המשנה בפרק השלישי במסכת בבא בתרא קובעת, כי אם עברו שלוש שנים בהם החזיק הקונה בנכס, והמוכר לא אמר כלום, אין צורך להראות שטר ראיה. שהרי אם גזל הקונה את הנכס היה צריך בעל הבית לערער ולמחות על כך.

חזקת בתים, בורות, שיחין, ומערות, מרחצאות, ושובכות, ובית הבדים, ובית השלחין, ועבדים וכל שהוא עושה פירות תדיר - חזקתו שלוש שנים מיום ליום.

שדה הבעל - חזקתה שלוש שנים, ואינה מיום ליום: רבי ישמעאל אומר: שלושה חודשים בראשונה, ושלושה חודשים באחרונה, ושנים עשר חודש באמצע - שמונה עשר חודש. רבי עקיבא אומר: חודש אחד בראשונה, חודש אחד באחרונה, ושנים עשר חודש באמצע - ארבעה עשר חודש.

אמר רבי ישמעאל, במה דברים אמורים, בשדה הלבן. אבל בשדה האילן, כנס את תבואתו, ומסק את זיתיו, וכנס את קיצו - הרי אלו שלוש שנים (בבא בתרא ג,א)

המשנה מציגה שלושה אופנים למנין שנות החזקה:

- עבור נכסים שאין להם עונת יבול מסוימת, אלא כל יום ויום הם מספקים את היבול שלהם - כמו בתים, מרחצאות, או בית בד - מנין השנים הינו מיום ליום, על פי התאריך.
- עבור נכסים בעלי עונת יבול שנתית - כמו שדה של תבואה - מנין השנים הינו על פי עונת היבול השנתיות (18 חודשים לשיטת רבי ישמעאל, או 14 חודשים לשיטת רבי עקיבא).
- עבור נכסים עם כמה עונות יבול בשנה, מנין השנים הוא למעשה מנין היבולים. לדוגמא, במטע עם כמה סוגי עצי פרי, שלוש עונות קטיף של סוגי עצים שונים יספיקו לחזקה, אף אם זה קרה בפרק זמן קצר.

בדיני חזקה, אם כן, בניגוד למנין שנות ערלה, קיימת אפשרות למנין 3 על פי היבול, במנותק מלוח השנה. מה ההבדל בין שני תחומי הלכה אלו? ניתן לחשוב על מספר אפשרויות:

1. בדיני ערלה הנקודה היא הבגרות של העץ, התלויה בגילו לפי לוח השנה. בעוד שהמוקד בדיני חזקה הוא הראיה: דרוש שהקונה יבצע שלוש פעולות משמעותיות בעץ, והמוכר לא יערער על כך. ללא קשר למספר השנים שעברו
2. בדיני ערלה חשובה האחידות בין העצים השונים, ולכן נקבע תאריך מסוים, ראש שנה, לכל העצים. בעוד שבדיני חזקה – הקשורים למגוון רחב של נכסים - אין הקפדה על אחידות זו, ודנים כל שדה, על פי העצים הנטועים בו.

3. מנין שנותיו של החי והאדם

עד כה עסקנו במנין שנותיהם של הדומם והצומח. מה בדבר מנין שנותיו של החי.

המשנה במסכת פרה מתייחסת לגילם של חיות המיועדות לקרבן:

כבשים, בני שנה, ואילים בני שתיים. כולם מיום ליום.
 בן שלושה עשר חודש אינו כשר לא לאיל, ולא לכבש. רבי טרפון קוראהו פלגס, בן עזאי קוראהו נוקד, רבי ישמעאל קוראהו פרכריגמא (פרה א, ג)

המשנה קובעת כי מנין שנותיהן של החיות, לענין קרבן, נקבע מיום ליום, על פי תאריך הולדתן. בנוסף, עומדת המשנה על מקרה בו החיה יצאה מכלל שכבת גיל אחת, אך עדיין לא הגיעה לבגרות של שכבת הגיל הבאה. התנאים אף מכנים גיל מעבר זה בשמות שונים: פְּלָגָס – מילה יוונית שמשמעה: יצא מימי הילדות ועדיין לא בא לימי הבגרות. נוקד – מין צאן גרוע. פְּרָכְרִיגְמָא – לשון יווני, מטבע של מלך שנפסל על ידי מלך חדש.

כיצד מונים את שנות בגרותו של אדם? האם יש משעות הלכתית למעמד ביניים שכזה?

התוספתא במסכת חגיגה אומרת:

קטן יוצא בערוב אימו, וחיב בסוכה, ומערבין עליו מזון שתי סעודות בערובי תחומין.
 יודע לנענע – חייב בלולב,
 יודע להתעטף – חייב בציצית,
 יודע לדבר – אביו מלמדו שמע ותורה ולשון הקודש, ואם לאו ראוי לו שלא בא לעולם.
 יודע לשמר תפיליו – אביו לוקח תפילין אליו...
 יכול לזכר כזית צלי – שוחטין עליו את הפסח...
 תינוקת שהביאה שתי שערות – חייבת בכל מצוות האמורות בתורה... וכן תינוק שהביא שתי שערות נתמלא זקנו – ראוי לעשות שליח ציבור לעבור לפני התיבה ולישא את כפיו... (תוספתא חגיגה, א ב-ג)

על פי פשט לשון התוספתא, הגיל לחיוב במצוות לא נקבע לפי מנין שנותיו של הילד, אלא על פי בגרותו האישית, בכל תחום ותחום. כלומר, יתכן וילד אחד יתחייב בגיל מסוים במצווה, בעוד ילד אחר, בן אותו גיל, יהיה פטור ממנה. יתרה מזו, יתכן והילד יהיה חייב במצווה אחת, אך פטור ממצווה אחרת. מגמה זו מדגישה את הפן האישי של הבגרות, ואת האבחנה כי ההתבגרות אינה חלה ביום אחד, אלא בשלבים, באופן יחודי לכל ילד וילד.

להלכה, קבעו חז"ל גיל בגרות אחיד לכל הילדים ולכל המצוות – 13 לבנים, ו 12 לבנות - אך הממד האישי של הבגרות עדיין עומד ברקע. מלבד החשיבות הרעיונית של הבגרות האישית, יש לה גם השלכה בפועל בתחומים הלכתיים שונים.

לסיכום: בדרשה עסקתי בגיל הבגרות בעולם הדומם, הצומח והחי, במסגרת ההלכה. את עיקר הדיון הקדשנו לבגרותו של העץ, כפי שבא לידי ביטוי במנין שנות ערלה. ראינו, כי הקביעה מתי העץ בן שלוש, אינה פשוטה, וכרוכה בשיקולים שונים. עמדנו על ההבדל בין מנין שנות הערלה הממוקד בגיל העץ, לבין מנין שנות החזקה, הקשורות להוכחה שבעל הבית אינו מתרעם על השימוש החוזר של הקונה בשדה. מניין השנים של החיות נקבע מיום ליום, על פי התאריך המדויק של יום הולדתם. אך מצד שני, ראינו כי בגרותו של הילד לעניין קיום מצוות, הינה אישית והדרגתית במהותה.

ביום זה, בו מלאו לי שתיים עשרה שנה, אני נכנסת לעול תורה ומצוות.
על פי הנאמר קודם, אין מדובר בהכרה ביום אחד בו הכל משתנה, אלא בתהליך התבגרות אישי ומורכב שהתחיל
בעבר, וימשיך בעתיד.
מי יתן, ואוכל להמשיך את תהליך ההתבגרות בחיי, להתחדש תמיד מידי יום ביומו, תוך שמירה על מסורת אבותי.
בהזדמנות זו, ברצוני להזכיר את אלו ממשפחתי שאינם עימנו. ובפרט, את סבי ברוך ז"ל, אותו זכיתי להכיר, ואת
איב – הדודה של אמי ששמי השני – חווה- קרוי על שמה.
ולכם אורחים יקרים תודה שבאתם לחגוג עימי את השמחה.